

bilimname XXXVIII, 2019/2, 57-81
Geliş Tarihi: 15.07.2019, Kabul Tarihi: 03.10.2019, Yayın Tarihi: 31.10.2019
doi: <http://dx.doi.org/10.28949/bilimname.592278>

EBEVEYN-İ RESÛL MESELESİNE ÖZGÜN YAKLAŞIMLAR:

İbrahim el-Halebî'ye (ö. 956/1549) Nispet Edilen Bir Risalenin Neşri ve Analizi

© Kadir GÖMBEYAZ^a

Öz

Hız. Peygamber'in anne ve babasının (*ebeveyn-i Resûl*) iman bakımından dünyadaki durumları ile ahirette Cennet'e gidip gitmeyecekleri meselesi İslam düşünce tarihi boyunca Müslüman âlimler tarafından çeşitli bağlamlarda tartışılmış ve konu hakkında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Mesele üzerine özellikle Osmanlı döneminde müstakil risaleler kaleme alan birçok âlim bulunmaktadır. Bunlardan biri de gerek yazdığı eserlerle gerekse de görüşleriyle Osmanlı dinî düşüncesinde önemli izler bırakan İbrahim el-Halebî'dir (ö. 956/1549). Halebî'nin yazma eser kütüphanelerinde nüshaları bulunan ve *Risâle fi hakkı ebeveyi'r-Resûl* adıyla neşredilen bir ebeveyn-i Resûl risalesi bulunmaktadır. Ancak bu çalışmanın konu edindiği ve neşri gerçekleştirildiği risale henüz tek nüshasını tespit edebildiğimiz ve metnin baş kısmında "el-Fakîr İbrahim el-Halebî der ki" ibaresiyle Halebî'ye ait olabileceğini düşündüğümüz aynı konuya (ebeveyn-i Resûl) dair bir başka eserdir. Osmanlı dinî düşüncesi açısından önemli bir şahsiyete nispet edilmesi ve henüz tek nüshasının tespit edilebilmiş olması bir yana risalede ebeveyn-i Resûl konusuna dair özgün yaklaşım ve görüşler ortaya konulması eserin neşri ve muhteva analizini içeren bu makalenin yazılış gerekçesidir.

İbrahim el-Halebî'ye nispet edilen bu risaleyi özgün kılan hususların başında, meseleyi fer'î/amelî değil, usulî/itikadî bir konu olarak gören müellifin, ulema tarafından ebeveyn-i Resûl konusunda serdedilen görüşleri, "fetret ehlinin durumu" zemininde verilen cevaplar bağlamında gruplandırması gelmektedir. Buna göre fetret ehlinin iman etmekle mükellef olup iman etmedikleri takdirde azap göreceğini söyleyenler, iman ile mükellef olmadığını söyleyenler ve bu konuda susanlar olmak üzere üç ana grup bulunmaktadır. Fetret ehlini iman ile mükellef görenler ise ebeveyn-i Resûl konusunda dört farklı görüşe sahip olmuşlardır. Böylece toplamda altı farklı görüş ortaya çıkmıştır.

^a Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, kgombeyaz@hotmail.com

Anahtar kelimeler: Kelam, Ebeveyn-i Resûl, Osmanlı Dinî Düşüncesi, İbrahim el-Halebî, Fetret Ehli.

DISTINCTIVE REMARKS ON THE PROPHET'S PARENTS:

Edition and Analysis of an Epistle Attributed to İbrâhîm al-Ḥalabî (d. 956/1549)

The religious position of the Prophet's parents (*abawayn al-Rasûl*), who had died before the Prophet assigned as prophet, in this world in terms of Islamic belief and whether they both will be from the saved people (*ahl al-najât*) hereafter or not, has been discussed by Muslim scholars in various contexts throughout the history of Islamic thought and different opinions have been suggested regarding it. There are many scholars who wrote independent epistles during the Ottoman period. One of them is İbrâhîm al-Ḥalabî (d. 956/1549) who leave a significant trace on Ottoman religious thought with both his works and ideas. Al-Ḥalabî has an epistle on the issue, whose manuscripts exist in various manuscript libraries and was printed under the title of *Risâla fî abawayn al-Nabî*. However, the epistle which the present study edited and analyzed is another work on the same issue, which enables us to think it could be attributed to al-Ḥalabî because of the expression "al-Faqîr İbrâhîm al-Ḥalabî says ..." in the beginning of the text, and has only one extant manuscript as far as we find. Not only the fact that it is written by an important figure in Ottoman religious thought and has only one extant manuscript according to our findings, but also it suggests distinctive approaches and ideas about the religious position of the Prophet's parents is the reason why the present study including the edition and analyze of the epistle is studied.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Giriş

Hız. Peygamber'in anne ve babası (*ebeveyn-i Resûl*) henüz kendisi peygamberlik ile görevlendirilmeden çok önce vefat ettikleri için dünyada mümin mi yoksa kâfir mi kabul edilecekleri ve buna bağlı olarak da öbür dünyada Cennet'e mi yoksa Cehennem'e mi gidecekleri meselesi gerek ulemanın gerekse de sair müslümanların merak ettiği bir konu olmuş, konuyla alakalı olan ve/veya olması muhtemel âyet ve hadisler incelenmiş, neticede bu hususa dair çeşitli yaklaşım ve görüşler serdedilmiştir. Farklı görüşlerin ortaya çıkmasında değişiklik arzeden hatta zaman zaman çelişen rivayetler ile konuyu ele alanların hareket ettikleri fikrî zemin etkili olmuştur. Buna göre ebeveyn-i Resûl'ün mümin ve ehl-i necât olduğunu

söyleyenler; küfür üzere öldüğünü kabul edenler ve son olarak bu konuda susmanın en iyi yol olacağını düşünenler şeklinde üç temel görüş oluşmuştur.¹

A. Ebeveyn-i Resûl Tartışmalarının Tarihî Seyri ve Osmanlı'daki Serüveni

Ebeveyn-i Resûl'ün gerek bu dünyadaki dinî statüleri gerekse de ahiretteki konumları meselesinde dair özellikle Osmanlı döneminde müstakil risaleler kaleme alınmıştır. Bunun gerisinde muhtemelen Ebû Hanîfe'ye nispet edilen ve Hammâd b. Ebî Hanîfe kanalıyla nakledilen *el-Fıkhu'l-ekber* adlı eserde² yer alan "ebeveyn-i Resûl küfür üzere öldüler" şeklindeki ibarenin³ ne anlam ifade ettiği hususunun Hanefî-Mâturîdî Osmanlı ulemasınca açıklığa kavuşturulmasının gerekliliği yatmaktadır. Mesele bazen *el-Fıkhu'l-ekber* şerhlerinde bazen de müstakil risaleler formunda tartışılmıştır. Osmanlı ulemasının kâhir ekseriyeti ebeveyn-i Resûl'ün ehl-i necât olduğunu savunmuş, ancak bunu yaparken Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhu'l-ekber*'de aksi yöndeki ifadesine bir açıklama getirmek durumunda kalmıştır.⁴ İbrahim el-Halebî başta olmak üzere diğer bazı ulema

¹ Bu görüşlerin genel bir tasviri için bkz. Kadir Gömbeyaz, "Vânî Mehmed Efendi'nin Hz. İbrahim'in Babası ve Ebeveyn-i Resûl Hakkındaki Görüşleri", *Ulusal Vâni Mehmed Efendi Sempozyumu, 07-08 Kasım 2009, Kestel-Bursa -Bildiriler-*, ed. Mehmet Yalar & Celil Kiraz (Bursa: Emin Yayınları, 2011), 211-224; ayrıca daha detaylı malumat için bkz. Mustafa Akçay, *Hz. Peygamber'in Anne ve Babasının Dinî Konumu* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2012), 27-173.

² Klasik ve modern bazı kaynaklarda Ebû Hanîfe'ye *el-Fıkhu'l-ekber* adıyla nispet edilen iki farklı risale bulunmaktadır. Bunlardan biri Hammâd b. Ebî Hanîfe, diğeri ise Ebû Mutî el-Belhî kanalıyla rivayet edilmiştir. Bu iki eserin farklılığına dikkat çekmek üzere Beyâzîzâde (ö. 1098/1687), Hammâd rivayetiyle gelen risaleye *el-Fıkhu'l-ekber*, diğesine ise *el-Fıkhu'l-ebzat* derken (bkz. Şerafeddin Gölcük - Âdil Bebek, "el-Fıkhu'l-ekber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* [İstanbul: TDV Yayınları, 1995], 12: 544-545; İlyas Çelebi, "Risaleleri ve İtikadî Görüşleri ile İmam-ı Azam Ebû Hanîfe", *İslâmî Araştırmalar* 15/1-2 [Ebû Hanîfe Özel Sayısı] (2002), 66-67); modern araştırmacı Wensinck (ö. 1939) de Ebû Mutî rivayetini *al-Fiqh al-akbar I*, Hammâd rivayetini ise *al-Fiqh al-akbar II* şeklinde ayırmaktadır; A. J. Wensinck, *The Muslim Creed: Its Genesis and Historical Development* (Cambridge: Cambridge University Press, 1932), 188.

³ Eserin yazma nüshalarında genel olarak bu ibare yer almasına rağmen bazı matbu nüshalarda bu kısım yer almamaktadır. Örnek olarak krş. Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-ekber, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri* içinde, haz. ve çev. Mustafa Öz (İstanbul: Marmara Ü. İlahiyat F. Vakfı Yayınları, 1992), Arapça metin kısmı: ss. 70-77; Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-ekber, el-Akîde ve'l-ilmü'l-keîâm min a'mâli'l-imâm Muhammed Zâhid el-Kevserî* içinde (nşr. Muhammed Zâhid el-Kevserî; Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 619-624.

⁴ Bazıları *el-Fıkhu'l-ekber*'in aslında Ebû Hanîfe'ye ait olmayıp benzer isimde Mu'tezilî bir şahsa ait olduğunu iddia ederken, bazıları eserin aidiyetini kabul edip ebeveyn-i Resûl ile ilgili ifadenin esere sonradan sokuşturulduğunu veya yazım yanlışlığı yapıldığını belirtmiş, bazıları ise hem eserin hem de ifadenin sübutunu kabul etmiş ancak ifadenin başka anlama geldiğini ileri sürmüştür. Bu bağlamda cahiliye ölümüyle öldükleri veya buradaki küfürün

ise *el-Fıkhü'l-ekber'*deki ebeveyn-i Resûl'ün küfür üzere öldüğü şeklindeki ifadenin Hanefî-Mâturîdî görüşe uygun olduğunu ve zâhir anlamı üzerine kabul edilmesi gerektiğini; ehl-i necât olduklarını söyleyenlerin ise mezhebin çizgisinden ayrılıp Şâfiîlerin görüşlerini benimsediklerini söylemiştir.⁵ Nitekim bu mesele Kâtip Çelebi'nin *bu bahis dahi bir savaş alanı hâline geldi* ifadeleriyle betimlediği üzere⁶ Osmanlı döneminin on yedinci yüzyıldaki en çarpıcı dinî hareketliliği olan Kadızâdeliler-Halvetîler/Sivâsîler kavgasında gündeme gelmiş ve tartışılmıştır. Ebeveyn-i Resûl'ün küfür üzere öldüğü görüşünü benimseyen Kadızâdelilerin savunduğu birçok fikirdeki temel referanslarının başında İbrahim el-Halebî gelmektedir.⁷

Ebeveyn-i Resûl meselesi farklı eserlerin çeşitli bağlamlarında yeri geldikçe ele alınmış, ancak müstakil risalelere konu olması daha geç dönemde gerçekleşmiştir. Bu sahanın elimize ulaşan ilk örnekleri konuya dair altı risale kaleme alan Süyûtî'ye (ö. 911/1505) aittir. Süyûtî'nin risaleleri⁸ ebeveyn-i Resûl'ün ehl-i necât olduğunu ileri süren ulemanın -ki bunlar içerisinde Osmanlı uleması önemli bir yekûn tutar- temel referans kaynağı olmuştur. Süyûtî'nin konuya altı risale yazacak kadar ehemmiyet vermesi meselenin Memlûkler coğrafyasında canlı bir tartışma olduğunu

hakiki değil, hükmi olduğu veyahut da küfür üzere öldükleri hâlde daha sonra Allah'ın Hz. Peygamber'e hususi bir lütfu olarak onları dirilttiği ve onların da iman ettikleri gibi yorumlar geliştirmişlerdir. Bunlar için bkz. Akçay, "Hz. Peygamber'in Anne-Babasının (Ebeveyn-i Resûl) Dinî Konumuna Dair Ebû Hanîfe'ye Atfedilen Görüş Etrafındaki Tartışmalar", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2009): 12-22.

⁵ Örneğin Ali el-Kârî, Kemalpaşazâde'nin ebeveyn-i Resûl'ün ehl-i necât olduğuna dair risalesini değerlendirip bazı cevaplar verdikten sonra muhtemelen Kemalpaşazâde'yi kastederek: "*Garîp hadiselerden biri de yakın zamanlarda Hanefî âlimlerinden birinin, fetva mertebesinde en üst düzeye ulaşmış olmasına rağmen, Hanefî topluluğunun imâminin görüşüne vâkıf olmakla birlikte Süyûtî'ye ve Şâfiîlerin tamamına uyarak fetva vermesidir...*" der; bkz. Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî, *Edilletü mu'tekad Ebî Hanîfeti'l-a'zam fi ebeveyi'r-Resûl aleyhi's-salâtu ve's-selâm*, thk. Meşhûr b. Hasen b. Selmân (Medine: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1413/1993), 142.

⁶ Kâtip Çelebi, *Mizânu'l-hak fi ihtiyârî'l-ehakk: İslâm'da Tenkid ve Tartışma Usûlü*, açıklamalarla sadeleştiren: Süleyman Uludağ & Mustafa Kara (2. bs., İstanbul: Marifet Yayınları, 1990), 79.

⁷ Örneğin Kadızâdeliler ile Halvetîler arasında gerek risaleler formunda yazılı olarak gerekse de sözlü olarak cereyan eden en hararetli tartışmalardan biri olan cehri zikir, raks ve deveran mevzuunda Halvetîlerin temel referanslarının başında Sünbül Sinan (ö. 936/1529); Kadızâdelilerin ise İbrahim el-Halebî gelmektedir; bkz. Mehmet Kalaycı, "Kadızâdeliler-Halvetîler Geriliminin Odağında Bir İsim: Sünbül Sinân el-Amâsî ve er-Risâletü't-Tahkikiyye Adlı Eseri", *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 21-23 Nisan 2017 (Amasya 2017), I: 601-611, özellikle bkz. s. 605.

⁸ Bu risalelerin tümü birarada basılmıştır; bkz. Ebu'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebû Bekr es-Süyûtî, *Resâilü'l-imâmi'l-hâfiz Celâleddîn es-Süyûtî fi necâti vâlideyi'n-nebî*, nşr. Hüseyin Muhammed Ali Şükrî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2011).

göstermektedir. Meselenin en canlı tartışıldığı yerlerden biri de Osmanlı coğrafyasıdır. Bunun gerisinde özellikle 15. yüzyılın sonlarında, ağırlıklı olarak da 16. yüzyılda Hammâd rivayetiyle gelen *el-Fıkhu'l-ekber*'in tanınırlığının ve dolaşım ağının genişlemesinin⁹ etkisi bulunmaktadır. İlyâs b. İbrâhîm es-Sînobî'nin (ö. 891/1486), 865/1460 senesinde kaleme aldığı ve Fatih Sultan Mehmed'e hediye ettiği şerhte ve onu takip eden şerhlerde¹⁰ ebeveyn-i Resûl ile ilgili ifadenin yer aldığı kısımda mesele tartışılmış, ancak bununla da yetinilmeyerek konu müstakil risalelere taşınmıştır. Bunun Osmanlı coğrafyasındaki tespit edebildiğimiz ilk örneği İbrahim el-Halebî'ye aittir. Onu farklı, hatta karşıt kanaatler serdetseler de İbnü'l-Hatîb el-Amâsî (ö. 940/1533), Kemalpaşazâde (ö. 940/1534), Ali el-Kârî (ö. 1014/1605), Abdullah el-Bosnevî (ö. 1054/1644), Abdülehad en-Nûrî (ö. 1061/1651), Saçaklızâde (ö. 1150/1737), Muhammed Murtezâ ez-Zebîdî (ö. 1205/1790) gibi âlimler takip etmiştir.¹¹

B. İbrahim el-Halebî ve Ebeveyn-i Resûl Tartışmalarındaki Yeri

Şeyh Arab İmam olarak da bilinen Burhanüddin İbrahim b. Muhammed b. İbrahim el-Halebî, Halep'te 860/1456 civarında dünyaya gelmiş, tahsilini Şam ve Kahire'de tamamlamış, içlerinde Süyûtî'nin de bulunduğu önemli isimlerden dersler almış, 906/1500 yılında İstanbul'a yerleşip çeşitli camilerde imamlık yaptıktan sonra Fatih Camii'ne imam olmuştur. Ardından da Sa'dî Çelebi'nin (ö. 945/1538-9) Fatih'te yaptırdığı dârulkurrâya müderris olmuş ve vefatına kadar bu görevde kalmıştır. Doksan yaşlarında iken 956/1549 senesinde İstanbul'da vefat etmiştir.¹² İbn Arabî karşıtı söylemleriyle ön plana çıkmış ve bu konudaki görüşleri daha sonraki süreçte referans kabul edilmiştir. Halebî'nin temel amacı kendi veçhesinden bid'atlarla mücadelede.¹³ Bu bağlamda dönemin sufileri ile özellikle de Halvetîlerle sıklıkla karşı karşıya gelmiştir. Cehrî zikir, deveran

⁹ bkz. Mehmet Kalaycı, "18. Yüzyıl Osmanlı Dinî Düşüncesinde Mâtürîdîlik Vurgusu: Hanefîlikten Mâtürîdîliğe Giden Sürece Dair Bir Tahlil", *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a: Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) - XVIII. Yüzyıl*, ed. Ahmet Hamdi Furat, Nilüfer Kalkan Yorulmaz & Osman Sacid Arı (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2018), II: 66.

¹⁰ Bu şerhlerin dökümü için bkz. Abdullah Demir, "Osmanlı Âlimlerinin Ebû Hanîfe'nin Akâid Risâlelerini Konu Edinen Eserleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (2016), 182-196.

¹¹ Bu müelliflere ait risalelere dair bilgiler için bkz. Akçay, *Hz. Peygamber'in Anne ve Babasının Dinî Konumu*, 197-236.

¹² Hayatı hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Şükrü Selim Has, "Halebî, İbrâhîm b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 15: 231.

¹³ Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği*, 220.

ve raks aleyhine yazdıkları ses getirmiş ve bir asır sonra gelecek Kadızâdeliler'in temel referansı olmuştur.¹⁴ Halebî ve onu takip eden Birgivî'nin (ö. 981/1573) şahsında “şeriat, fıkıh ve zühd eksenli din anlayışı 11./17. yüzyıl Osmanlı sosyal hayatında güçlü bir karşılık bulmuştur”.¹⁵ Karşı tarafta yer alan sufi bloğu, özellikle de Halvetîler'le birtakım tartışma konularında kendini gösteren bir mücadele verilmiştir. Bu konuların neler olduğunu Kâtip Çelebi *Mizânu'l-hakk* isimli kitabında bize nakletmiştir. Bu meselelerden biri de Hz. Peygamber'in ebeveyninin dinî ve uhrevî konumudur. Halebî-Birgivî-Kadızâdeliler çizgisi Ebû Hanîfe'ye nispet edilen Hammâd rivayetli *el-Fıkhü'l-ekber*'deki “ebeveyn-i Resûl küfür üzere ölmüştür” ibaresinin zahirine sâdik kalarak onların küfür üzere öldüğünü kabul ederken karşı taraf ise nûr-i Muhammedî gibi fikirlerle de desteklenen Hz. Peygamber'in Hz. Âdem'e kadar soyunun küfürden uzak olduğu, dolayısıyla da ebeveyn-i Resûlün de mümin ve ehl-i necât olduğu görüşünü savunmuştur.

Halebî'nin ebeveyn-i Resûl konusuna hasredilmiş bir risalesinin yazma eser kütüphanelerinde birçok nüshası¹⁶ günümüze ulaşmış olup aynı zamanda da basılmıştır.¹⁷ Bu risalenin hemen başında konuyla alakalı olduğu için Hz. Peygamber'in Hz. Âdem'e kadar ulaşan soy silsilesinde yer alan Hz. İbrahim'in âyetlerde babası olarak zikredilen Âzer'in durumunun ele alınması dolayısıyla kataloglarda risale *Risâle fi'r-redd alâ men i'tekade islâme Âzer* gibi isimlerle de kaydedilmiştir. Ancak risale bir ebeveyn-i Resûl risalesidir. Halebî bu risalesini ‘bazı kişilerin Hz. Peygamber'in Hz. Âdem'e kadar uzanan baba ve ecdadı içerisinde kâfir olan kimsenin bulunmadığı şeklinde Kitap, Sünnet ve icmaya aykırı olan bir görüş ileri sürüp bunun aksini savunanların boyunlarının vurulması gerektiğini söyledikleri bilgisinin kendisine ulaşması’ üzerine kaleme almıştır.¹⁸ Halebî bu iddianın Kur'an'a aykırı olduğunu âyetlerde Hz. İbrahim'in babası olarak geçen Âzer

¹⁴ Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği*, 220-221.

¹⁵ Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği*, 244.

¹⁶ Bu nüshalardan bazıları: *Risâle fi'r-redd alâ men kâle bi islâmi Âzer* adıyla Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Damad İbrahim, 297, vr. 85a-90b; Bursa İnebey Yazma Eser Ktp., GE4278, vr. 24b-26a; Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Esad Efendi, 245, vr. 73-75; *Risâle fi'r-red alâ mu'tekidi islâme Âzer ve cem'i ecdâdi'n-Nebî* adıyla Süleymaniye Yazma Eser Ktp. M. Hilmi- F. Fehmi, 239/11, vr. 104b-107a; *Risâle fi ihtilâfâti'n-nâs fi ebeveyi'n-Nebî* adıyla Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Mehmet Taviloğlu, 421/7, vr. 135b-137b; *Risâle fi beyâni nesebi'n-Nebî* adıyla Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, 1217/24, vr. 251b-253a.

¹⁷ *Risâle fi hakkı ebeveyi'r-Resûl*, thk. Ebu'l-Berâ Ali Rızâ b. Abdullâh b. Ali Rızâ el-Medenî (Kahire: Dâru'l-Meâric, 2008), metin kısmı ss. 21-37. Risaleye dair bundan sonraki atıflar bu matbu nüshaya yapılacaktır.

¹⁸ Halebî, *Risâle fi hakkı ebeveyi'r-Resûl*, s. 21.

üzerinden ortaya koymaktadır. Âzer'in Hz. İbrahim'in babası olarak zikredildiği âyetlerde "baba/eb" ile amca anlamının kastedildiği şeklinde ileri sürülen görüşü, Halebî "hiçbir akıl sahibinin söylemeyeceği" bir şey olarak niteler ve amca'yı kastederek herhangi bir karine olmaksızın mutlak anlamda baba lafzının kullanılmasının en fasih kelâm olan Kur'an'a yakışmayacağını belirtir.¹⁹ Halebî ilerleyen satırlarda ebeveyn-i Resûl'ün küfür üzere öldüğünü savunanların dayandığı delilleri kendi görüşünü destek sadedinde kullanırken karşı tarafın dayandığı "ihyâ (Hz. Peygamber'in anne ve babasının diriltmesi)", "temiz sulblerden temiz rahimlere nakl olunma", "Hz. Peygamber'in kavminin ve nesebinin seçilmişliği" gibi rivayetleri de tek tek ele alıp kendi nazarından değerlendirir.²⁰ Risalenin sonunda düştüğü temmet kaydına göre, Halebî, risaleyi 6 Şevval 931 (27 Temmuz 1525) Perşembe günü Fatih Camii'nde iki namaz arasında kaleme almıştır.²¹

Bu ebeveyn-i Resûl risalesi dışında bu makalenin sonunda ek olarak sunduğumuz ve üzerine değerlendirmelerde bulunacağımız "yekûlü'l-fakîr İbrahim el-Halebî..." şeklinde başladığı için Halebî'ye ait olma ihtimali taşıyan konuya dair bir başka risale daha bulunmaktadır. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Yazma Bağışlar Koleksiyonu 2061/2 numarada 73a-75a varakları arasında yer alan²² ve katalogda *Risâle fî şerefi'l-Kuraşi Nebiyyinâ*²³ şeklinde kaydedilen bu risalenin özgün bir hamdele-salvesinin olmaması, müellifin isminin kısaca "el-Fakîr İbrahim el-Halebî" şeklinde belirtilmesi, sayfa kenarlarına düşülen notların hangisinin metne ait hangisinin bir başka kaleme ait olduğu hususunun zaman zaman tespitinin güçlüğü ve tespit edebildiğimiz başka bir nüshasının bulunmayışı eserin Halebî'ye ait olduğunu kesin bir dille ifade etmemize mâni olmaktadır. Hem bu risalede hem de Halebî'ye aidiyeti kesin olan diğer risalede ebeveyn-i Resûl'ün küfür üzere öldüğü görüşünün benimsenmesi bu risalenin Halebî'ye aidiyetinin mümkün görülmesine imkân tanımaktadır. Ancak iki risalenin de içeriğinde farklılıkların bulunması ve hiçbirinde diğerine yönelik bir göndermenin olmaması da akılda tutulması gereken bir soru işaretidir. Öte yandan risalenin başında müellifin isminin geçtiği yerde "el-fakîr" şeklinde

¹⁹ Halebî, *Risâle fî hakkı ebeveyi'r-Resûl*, s. 23.

²⁰ Bu kısımlar için bkz. Halebî, *Risâle fî hakkı ebeveyi'r-Resûl*, s. 25-36.

²¹ Halebî, *Risâle fî hakkı ebeveyi'r-Resûl*, s. 37.

²² Bu risaleye ve yazma nüshasına dikkatimi çeken ve nüshanın elektronik kopyasını benimle paylaşan kıymetli meslektaşım Mehmet Kalaycı'ya müteşekkirim.

²³ Katalog kaydına düşülen bu isimlendirme, esasen fetret ehlinin durumu bağlamında ebeveyn-i Resûl konusunda oluşan görüşleri inceleyen risalenin ana konusunu ve içeriğini yansıtmamaktadır.

bizzat müelliflerin kendilerini betimlemek üzere kullandığı bir ibarenin yer alması da aidiyet ihtimalini güçlendirebilecek bir unsur olarak görülebilir.

Müellif, risalede ebeveyn-i Resûl konusunu “Fetret Ehli” meselesi zemininde ele almaktadır. Zira ebeveyn-i Resûl fetret ehli olduğu için onların dinî ve uhrevî konumları hakkında verilecek hüküm fetret ehli konusundaki yaklaşıma göre şekillenecektir. Buna göre ulema bu konuda *üç farklı görüş* ileri sürmüştür. Birinci görüşe göre, fetret ehli iman etmekle sorumlu olup iman etmezler ve bu şekilde ölürlerse ebedî cehennemliktirler. İkinci görüşe göre, fetret ehli sorumlu değildir. Son görüşte olanlar ise bu konuda herhangi bir hükme varmayıp çekimser kalmaktadır (*vakf*). Birinci görüşte olanlar yani fetret ehlinin iman etmekle sorumlu olduğu ve bunu gerçekleştirmeden ölürse ebedî cehennemlik olacakları fikrini benimseyenler de kendi içlerinde dört gruba ayrılmışlar; böylece diğer iki görüş ile birlikte toplamda altı görüş oluşmuştur (vr. 73a).²⁴

Fetret ehlinin iman ile sorumlu olduğunu ve iman etmeden öldüğünde ebedî olarak cehennemde kalacağını savunan birinci grubun içerisindeki dört alt gruptan ilki, müellife göre, herhangi bir paradigmadan, ön fikir veya önyargıdan hareket etmemekte, yalnızca eldeki deliller kendilerini bu sonuca götürdüğü için bu görüşü savunmaktadır. Nitekim *imamların imamı* Ebû Hanîfe de *el-Fıkhü'l-ekber*'de bunu yapmıştır (vr. 73a). Buna göre, müellifin birinci grubun görüşünü daha ilmi bulduğu söylenebilir. Eldeki deliller, Hz. Peygamber'in ebeveyninin küfür üzere öldükleri şeklinde bir neticeye ulaştırmaktadır. Yani müellife göre Ebû Hanîfe, ebeveyn-i Resul konusundaki bu görüşü deliller onu bu neticeye ulaştırdığı için dile getirmektedir. Dolayısıyla müellifin *el-Fıkhü'l-ekber* nüshalarında geçen ve Ebû Hanîfe'ye nispet edilen “Hz. Peygamber'in ebeveyni küfür üzere ölmüşlerdir” ibaresinin aidiyetini ve sıhhatini kabul edip bu sözün esere sonradan katıldığı, yazım yanlışlığı bulunduğu, farklı bir anlamın kastedildiği gibi yorumlarla ibarenin zahirinin ifade ettiği anlamı Ebû Hanîfe'den uzaklaştırma gayretlerine itibar etmediği söylenebilir. Müellife göre bu görüş Ebû Hanîfe'ye aittir ve Ebû Hanîfe'nin bu görüşü dile getirmesinin tek saiki vardır, o da delillerin kaçınılmaz bir şekilde bu sonucu göstermesidir. Dolayısıyla Ebû Hanîfe'nin de aralarında bulunduğu birinci grubun, delillerin incelenmesi sonucu kaçınılmaz olarak ulaştıkları netice, *nesebin/soyun kişinin doğru yolu bulmasında (hidâyet) veya doğru yoldan sapmış olmasında*

²⁴ Risalenin içeriğini yansıtacağımız bu satırlarda yoğun dipnot kullanımını önlemek maksadıyla yazma nüshaya yapacağımız referansları burada ve ilerleyen yerlerde metin içi atıf şeklinde göstermeyi tercih ediyoruz.

(*dalâlet*) hiçbir tesiri yoktur şeklindedir (vr. 73a). Hidâyet ve dalâlet, soy/neseb ile alakalı bir husus değildir.

Burada müellif, ebeveyn-i Resûl'ün küfrüne kanaat getiren bu grubun söz konusu görüşünü dile getirirken önemli iki hususun altını çizdiklerini söyler: Öncelikle bu mesele bir bilgi (*ilm*) meselesidir yani kişinin bilmesi ve bilgi ihtiyacını karşılaması için olup öğretme (*ta'lîm*) mevzuu değildir (yani *ta'lîme* değil *ilme* konudur). Onların bundan kastı ilim ehlinin bu gibi meseleleri aralarında konuşup avam ile paylaşmamasının gerekliliğidir. Bu kaydın düşülmesinin sebebi, muhtemelen meselenin taşıdığı hassasiyettir. Hz. Peygamber'in ebeveyni hakkında konuşmak ister istemez bir gerilim meydana getirmektedir. Hele ki deliller halk nezdinde pek de hoş gitmeyecek, hatta onların inanç ve düşünce dünyalarında birtakım sıkıntılı durumları meydana getirebilecek bir görüşe ulaştırıyorsa... Birinci grup 'Hz. Peygamber'in ebeveyni hakkında iyi konuşmak gerekir, kötü bir şey söylersek bu Hz. Peygamber'i incitir, insanlarda kötü bir algıya sebebiyet verir' gibi bir kaygı ile bu meselede daha en başından delillerin aksine, durumu kurtaran bir görüşe sarılmayı doğru bulmamakta, hoş gitmese de ilmî araştırmanın götürdüğü neticeyi kabul etmek gerektiğini düşünmektedir. Ancak ulaşılan netice pek de sevimli değildir. Bu noktada bu grup da meselenin avama indirgenmesini, bir nevi herkesin diline düşürülmesini uygun bulmaz. Bu yaklaşım Kâtip Çelebi'nin (ö. 1067/1657) "Avama gelince onlara düşen bu konuyla meşgul olmamak bu hususu tartışmamaktır. Bu konuda hüsn-i zan taşıyarak 'Hz. Peygamber'in anne-babasının mümin olmaları umulur' demekle yetinmeleri, terk-i edep edip de 'onlar kâfirdir' dememeleridir."²⁵ şeklindeki yaklaşımıyla aynı paraleldedir. Nitekim Kâtip Çelebi, bir hususun altını özellikle çizer ve şöyle der: 'lâkin sözümüz avamadır, havasa değil'.²⁶

Birinci grubun altını çizdiği diğer önemli nokta ise, Hz. Peygamber'in anne ve babasının kâfirler için bir örnek olarak kullanılmamasıdır. Bu bağlamda müellif, Emevî halifesi Ömer b. Abdülaziz hakkında nakledilen bir rivayeti söz konusu eder. Bu rivayete göre Ömer b. Abdülaziz, bir adamından babası bedevi olan bir kâtip bulmasını ister. Buradaki nakilde atlanan detaya göre kendisine babası Hristiyan veya kâfir biri kâtip olarak görevlendirilmek üzere getirilir. Halife de o kişiyi getirene "keşke muhacir çocuklarından birini getirseydin" deyince kâtiplerinden biri "Hz. Peygamber'in babası da böyleydi" der. Bunun üzerine halife "huzurumda bir daha asla kalem

²⁵ Kâtip Çelebi, *Mizânu'l-hakk*, 90.

²⁶ Kâtip Çelebi, *Mizânu'l-hakk*, 91.

tutmayacaksın” der.²⁷ Yine müellif, bu noktayı vurgulayan bir başka rivayeti daha aktarır. Buna göre, Kâdî Ebû Bekr İbnü'l-Arabî el-Mâlikî (ö. 543/1148), Hz. Peygamber'in atalarının Cehennem'de olduğunu söyleyen bir adam hakkında “bunu kim söylerse, ‘Allah ve Resûlü’nü incitenleri Allah dünyada ve ahirette lanetlemiştir’ (Ahzâb 33/57) âyeti gereğince melundur, zira bundan daha büyük bir incitme yoktur” demiştir (vr. 73a).

Fetret ehlinin sorumlu olduğunu kabul eden ilk grubun içindeki ikinci grup, Şîa’dır. Müellifin Şîa’nın bu husustaki kanaatine dair gösterdiği kaynak, “el-İmâm” olarak zikrettiği Fahreddin er-Râzî’nin *et-Tefsîru’l-kebir*’idir. Râzî’nin *et-Tefsîru’l-Kebîr*’inde de dediği gibi Şîa’ya göre sahih hadisler bize göstermektedir ki, Hz. Peygamber’in Hz. Âdem’e kadar tüm ecdadı yaşadıkları zamanın en hayırlı kimseleridir. Bu grubun dayandığı sahih hadisler Kadı İyâz’dan alınmıştır. Zaten bizzat müellif de bu ve benzeri rivayetlerin Kadı İyâz’ın *Şifâ’sı* ve kütüb-i sitte gibi kaynaklarda geçtiğini belirtmektedir (vr. 73b). Şîa’nın görüşünü desteklemek için dayandığı sahih hadislerden ikincisi de Hz. Nuh’un döneminden kıyamet gününe kadar yeryüzünün fitrat üzere olan, Allah’a kulluk eden, onun için emreden ve namaz kılan birtakım insanlardan hâli kalmayacağını, yeryüzünün bunlar vesilesiyle korunduğunu, eğer bunlar olmazsa yeryüzünün ve üzerinde bulunanların helak olacağını bildirmektedir. Bu iki hadisten hareketle ulaşılan neticeye göre, ‘eğer Hz. Peygamber’in ataları kendi zamanlarının en hayırlıları ise onlar mümin kimseler olmalıdır; eğer fitrat üzere olanlar Hz. Peygamber’in ataları ise bu iddia doğrudur. Eğer Hz. Peygamber’in ataları fitrat üzere değiller ve müşrik iseler, o hâlde müşrik olmak Müslüman olmaktan daha iyi olmuş olur ki, bu da icma ile batıldır, ya da diğerleri onlardan daha hayırlıdır, bu da hadislerde bildirilene aykırıdır. Sonuçta, Hz. Peygamber’in ataları her asırda fitrat üzere bulunan mümin kimselerdir, içlerinde hiçbir müşrik yoktur (vr. 73b).

İlk görüşü, yani fetret ehlinin imanla mükellef olduğu ve bunu yerine getirmedikleri takdirde azaba düşer olacağını görüşünü benimseyen ve kendi içinde dört alt gruba ayrılan grubun üçüncü alt grubu da tıpkı ikinci grup olan Şîa gibi ebeveyn-i Resul’ün necâtına hükmetmişlerdir. Bu görüşlerini Hz. Peygamber’in Allah Teala’dan ebeveyni diriltmesi için niyazda bulunup onların da dirilip kendisine iman ettiği şeklindeki *ihyâ* hadisine dayandırırılar. Bu görüşe özellikle İbn Şâhîn, Ebû Bekr el-Bağdâdî, Süheylî, Kurtubî, el-Muhîb et-Taberî, İbnü'l-Müneyyir gibi muhaddisler

²⁷ Rivayetin tam formu için bkz. Ebû Nu’aym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ* (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1988), V: 283-284.

meyletmiştir (vr. 74a).

İlk görüşün dördüncü grubu da fetret ehlinin kıyamet günü Allah tarafından imtihan edileceği ve bu imtihanda Allah'ın emrine uyanların Cennet'e, uymayanların ise Cehennem'e gideceği rivayetine binaen Hz. Peygamber'in fetret ehlinden olan ailesinin bu imtihanda kazananlardan olacağına yönelik zan taşıyan kişiler oluşturmaktadır. Burada "Allah sana verecek sen de razı olacaksın" (Duhâ 93/5) âyetinin tefsiri bağlamında İbn Abbas'tan rivayet edilen 'Hz. Peygamber'in ehl-i beytinden kimsenin Cehennem'e girmemesi ile ancak razı olacağı' şeklindeki rivayet aktarılır (vr. 74b).

Fetret ehlinin durumu konusunda farklılaşan üç ana grubun ikincisi, diğer ifadeyle toplamda altı gruptan beşincisi, fetret ehlinin herhangi bir peygamberin davetine muhatap olmadığı için sorumlu (*mükellef*) tutulmayacağını, dolayısıyla da kurtuluşa ereceğini kabul etmektedir. Bu görüşü Eş'arîler savunmaktadır (vr. 75a).

Üç ana grubun sonuncusu, toplamda da altı gruptan altıncısı deliller teâruz ettiği için fetret ehli hakkında susmayı tercih etmiştir (vr. 75a).

Bu altılı gruplandırmayı yaptıktan sonra müellif, sonuç bölümü mahiyetinde şunları söyler: Bu mesele içtihadı konu olan "fer'î" değil, *usûlü'd-dîn*'den "aslî" bir meseledir. Yani amelî bir konu olmayıp itikatla/inançla alakalı bir konudur. Ancak hakkında farklı görüşlerin mevcut olduğu bir meseledir (*aslî hilâfî*). İnanç ile alakalı ihtilafı bir konuda kişinin "benim mezhebim haktır, hasmımın mezhebi ise bâtıldır" şeklinde bir kabule sahip olması gerekir (vr. 75a). Buna göre müellif kendisinin ve muhatap kitlesinin mezhebî aidiyetini vurgular: "Bizim mezhebimiz Mâtürîdîliktir ve inancımıza göre 'fetret ehli kâfirdir'" (vr. 75a).²⁸ O hâlde gerek Ebû Hanîfe'nin gerekse de onun mezhebine uyanların bu hususu bilmeyenlere öğretmesi gerekir. Zaten bu belirtilen zorunluluk olmasaydı mezhebin önde gelen âlimleri eserlerinde ebeveynin hâlini zikretmezlerdi (vr. 75a). Müellifin bu açıklamaları öyle görünüyor ki, 'Ebû Hanîfe niçin *el-Fıkhu'l-ekber*'de ebeveyn-i Resûl konusunda böyle ağır bir sözü ifade etti?' sorusuna bir cevap niteliğindedir. İtikatla ilgili bir meselede mezhebin görüşünü

²⁸ "Mâtürîdiyye"nin ismen zikredilip vurgulanması dikkat çekici bir noktadır. Halebî'nin yaşadığı dönemde Molla Alâeddîn el-Arabî (ö. 901/1496) ve özellikle Kemalpaşazâde (ö. 940/1534) gibi bazı Osmanlı müelliflerinin Mâtürîdîliği ismen eserlerinde anmaya ve öne çıkarmaya başladığı görülmektedir (bkz. Kalaycı, "18. Yüzyıl Osmanlı Dinî Düşüncesinde Mâtürîdîlik Vurgusu", s. 64, dn. 43 ve s. 65). İncelediğimiz risalenin İbrahim el-Halebî'ye aidiyeti kabul edildiğinde, risalenin Mâtürîdiyye şeklindeki nitelemenin kullanılıp öne çıkarıldığı en erken örneklerden biri olduğu söylenebilir.

aktarmak bir zorunluluktur. Mezhebin fetret ehli ile alakalı görüşü de ortadadır. O hâlde her ne kadar sevimsiz de olsa itikatla alakalı olan ebeveyn-i Resûl konusunda susmak doğru olamaz. Mezhebin görüşü ne ise bunu hem Ebû Hanîfe hem de ona uyanlar söylemek durumundadır. Buradan hareketle Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhü'l-ekber*'de ebeveyn-i Resûl konusuna değinmek ve bu konudaki görüşünü vermek durumunda kaldığı söylenebilecektir.

Müellif, ebeveyn-i Resûl konusunun itikadî bir mesele olduğunu ve bu konuda hoşumuza gitmese de mezhebimiz ne diyorsa onu kabul etmemiz gerektiğini ve bu konunun suskunlukla geçiştirilemeyeceğini söyler. Bu noktada fetret ehlinin kâfir olduğu inancının bilinmesi zorunluluğu itikadî bir esas olarak öğrenciye bildirilmeli ise de ebeveyn-i Resûl konusu avam/sıradan halk ile başlangıç seviyesinde ve akıl terazisini henüz yeterince kullanma durumunda olmayan orta seviyedeki öğrencilere anlatılmamalıdır. Bilakis onlar bu konu üzerinde kafa yormamalıdır. Müderrisler genel ders meclisinde ve özellikle de vaizler bu meseleden bahsetmemelidir. Derinleşen orta seviyedeki ilim ehli ise bu meseleden *edep* içerisinde bahsetmelidir, her ne kadar bu durum Hz. Peygamber'in peygamberliğine işaret eden deliller (*a'lâmü'n-nübüvve*) cümlesinden ise de.. Zira Hz. Peygamber putlara tapan cahil bir toplumun, hesap kitap bilmeyen ümmî bir ümmetin içerisinde yetişmiş iken ve aslında küçüklerin dinî inanç noktasında ebeveynine tâbi olması normal olarak beklenirken nasıl oluyor da kavmine ibadet hususunda katılmamış; daha sonra da ilim sahipleriyle birlikte olmadan ve çeşitli beldeleri dolaşmadan -ki sadece kavmiyle birlikte Şam tarafına gidip hemen dönmüştür- öncekilerin ve sonrakilerin bilgilerini getirebilmiştir! (vr. 75a). Bu ifadelerde görüldüğü üzere müellifin ebeveyn-i Resûl'ün küfür üzere ölmesinden rahatsız olmak bir yana bu durumun Hz. Peygamber'in peygamberliğine bir delil olduğunu ifade etmesi müellifin serdettiği özgün yaklaşımlardan biridir.

Müellif ilk grubun, yani ebeveyn-i Resûl'ün küfür üzere öldüğünü savunanların dikkat çektiği, bu görüşün avamla tartışılmaması ve onlara öğretilmemesi yönündeki kayıtlarını burada tekrarladıktan sonra dikkat çektikleri ikinci hususun da altını bir daha çizer: “ebeveyn-i Resûl kâfirlerin bir örneği olarak verilmemelidir” (vr. 75a). Nitekim müellif kendisinin risale boyunca ebeveyn-i Resûl'e dair açık bir şekilde özel nitelemeye bulunmamaya dikkat ettiğini belirtir (vr. 75a). Burada kastettiği özel niteleme muhtemelen ebeveyn-i Resûl'ün küfür kelimesiyle nitelenmesidir. Hakikaten müellif Ebû Hanîfe'nin ebeveyn-i Resûl ile ilgili ifadesine göndermede bulunduğu yerde bile bu ifadeyi açıkça zikretmekten kaçınmıştır. Tam da bu noktada müellif ilginç bir ifadede bulunur: “Ebû

Hanîfe'nin açıkça zikretmesinden *necât olmaksızın bu hâl üzere öldükleri* anlamının kastedildiği zorunlu olarak çıkmaz, bilakis gerek bizim görüşümüz istikametinde olan geçmiş üç görüşten biri ile bizim görüşümüz dışındaki diğer iki görüşe göre yakine yakın zan (neredeyse kesinlik ifade edecek zan/*ez-zannü'l-mütâhim*) ebeveynin necâtı şeklindedir." Bu ifade sanki müellifin ebeveyn-i Resûl konusundaki kanaatinde bir yumuşamayı göstermektedir. Yani ebeveyn-i Resûl meselesi fetret ehlinin durumu gibi itikadî bir meseleye dayanmaktadır ve mezhebin bu konudaki görüşü açıktır: Fetret ehli kâfirdir. İtikadî bir mahiyet arzemesi sebebiyle Ebû Hanîfe de bu meseledeki görüşünü açıkça ifade etmek durumunda kalmıştır. Fetret ehli konusundaki kabul, dolayısıyla ebeveyn-i Resûl'ün de küfür üzere öldüğünü kabul etmek mezhebî aidiyetin gereğidir. Fakat onların küfür üzere ölmüş olmaları ahirette ehl-i necât olmayacakları anlamına gelmez.

Sonuç

Osmanlı döneminde ebeveyn-i Resûl'ün dinî ve uhrevî konumu meselesi canlı bir konudur. Bunda Ebû Hanîfe'ye nispet edilen ve içerisinde "ebeveyn-i Resûl küfür üzere öldü" ifadesinin yer aldığı Hammâd rivayetli *el-Fıkhü'l-ekber*'in özellikle 7./11. yüzyıldan itibaren tanınırlık ve yaygınlık kazanması ve Hanefî kimlikli Osmanlı ulemasının, kendilerini eserde geçen ibareye dair bir açıklama yapmak zorunda hissetmeleri önemli bir etkidir. Bu noktada Osmanlı ulemasında iki farklı bakış hâkim olmuştur. Çoğunluğu itibariyle Osmanlı uleması, Hanefî-Mâturîdî olmasına karşın, ebeveyn-i Resûl'ün mümin ve ehl-i necât olduğunu kabul ederken başını İbrahim el-Halebî'nin çektiği Kadızâdeliler ve aynı çizgideki ulemanın teşkil ettiği diğer kesim ise Ebû Hanîfe'ye tâbiyyetin ve Hanefî-Mâturîdî olmanın gereği olarak ebeveyn-i Resûl'ün küfür üzere öldüğünün kabul edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.²⁹

²⁹ Hanefîlik-Mâturîdîlik içerisinde birbirinden farklı hatta zaman zaman çatışan iki farklı anlayış tarzlarını Mehmet Kalaycı, "Hadisçi Hanefîlik/Tahavî Hanefîliği" ve "Mâturîdî Hanefîliği" (bkz. Osmanlı Sünniliğinin Beslenme Kaynakları: Hadisçi Hanefîlik ve Osmanlı'ya İntikali", XVII. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 15-17 Eylül 2014: Kongreye Sunulan Bildiriler: IV. Cilt III. Kısım: Osmanlı Tarihi, 2018 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018), cilt: IV - III. Kısım, s. 1111-1134); Abdullah Demir ise "Fakîh Hanefîler" ve "Mütekellim Hanefîler" şeklinde isimlendirmektedir (bkz. "Farklı Ebû Hanîfe Tasavvurları: Fakih ve Mütekellim Hanefîler Örneği", IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Vefî Sempozyumu -Hanefîlik-Mâturîdîlik- 05-07 Mayıs 2017 (Ed. Cengiz Çuhadar, Mustafa Aykaç & Yusuf Koçak) (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2017), I: 643-658; yazının İngilizce çevirisi için bkz. "Different Interpretations of Abû Hanîfa: the Hanafî Jurists and the Hanafî Theologians", *Ulum* 1/2 (2018): 259-279. Bu bağlamda Kadızâdeliler hareketini ve onların fikrî öncüleri ve referansları konumundaki İbrahim el-Halebî ve Birgivî'yi Osmanlı'da Selefîliğin/İbn Teymiyyeciliğin temsilcileri ve

Neşrettiğimiz risalenin müellifine göre, fetret ehlinin durumu gibi itikada dair bir meselenin doğal uzantısı olan ebeveyn-i Resûl meselesinde kişinin kendi mezhebinin görüşünü hak olarak görüp, bunu öğrenmesi ve benimsemesi gerekir. Buna göre Mâtürîdîliğin fetret ehli konusundaki görüşü onların imanla mükellef olup iman etmemişlerse küfür üzere öldükleri, dolayısıyla da cehennemlik oldukları şeklindedir. Zira deliller zorunlu olarak bu noktaya getirmektedir. O nedenle Ebû Hanîfe de ‘ebeveyn-i Resûl’ün küfür üzere öldüğü’ hususunu itikada müteallik olduğu için *el-Fıkhü'l-ekber*'e taşımak durumunda kalmış ve delillerin gereği olan sonucu da ilan etmiştir. Ancak bu noktada Mâtürîdîlerin tümünün fetret ehli konusunda –her ne kadar müellif ortak bir fikir varmış algısını oluştursa da ortak kanaati söz konusu olmadığını da belirtmek gerekir.³⁰

Müellifin ebeveyn-i Resûl konusunu fetret tartışması temelinde alması, bu husustaki üç önemli yaklaşımın ebeveyn-i Resûl konusundaki farklılaşan tavırlarını toplamda altı başlıkta sistematize etmesi, önemli ve özgündür. Bu nedenle müellifin yaptığı fetret ehlinin durumu zemininden hareketle ebeveyn-i Resûl konusunda oluşan görüşleri şemalandırmak faydalı olacaktır:

1. Fetret ehli iman etmekle yükümlüdür; etmemişse küfür üzere ölmüştür ve ebedî cehennemliktir. Bu fikri benimseyenler ebeveyn-i Resûl konusunda şu görüşlere sahip olmuşlardır:
 - a. Ebeveyn-i Resûl küfür üzere ölmüştür ve cehennemliktir.

Kadızedeliler-Halvetîler çekişmesini de bir medrese-tekke kavgası olarak görmenin isabetli olmadığını belirtmek isteriz. Buna dair önemli ve nitelikli bir çalışma için bkz. Âdem Arıkan, “On the Probability of the Creation of the Ibn Taymiyya School of Ottoman Thought via Birgîwî Mehmed Efendî -A Critical Approach-”, *İlahiyat Studies: A Journal on Islamic and Religious Studies* 6/2 (2015): 147-180; Makalenin gözden geçirilmiş Türkçe versiyonu için bkz. “Osmanlı’da İbn Teymiyyeciliği Birgîvî Üzerinden İhdas Etmenin İmkânı -Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Osmanlı’da İlm-i Kelâm: Âlimler, Eserler, Meseleler* (ed. Osman Demir, Veysel Kaya, Kadir Gömbeyaz & Ulvi Murat Kılavuz, İstanbul: İSAR Yayınları, 2016), 471-521. Ayrıca söz konusu tespite dair önemli değerlendirmeler için bkz. Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği: Tarihsel-Sosyolojik Bir Tahlil Denemesi* (Ankara: Otorite Yayınları, 2015), 299-305; Abdullah Demir, “İmam Birgîvî Selefi mi Yoksa Mâtürîdî mi?”, *Balıkesirli Bir İslam Âlimi İmam Birgîvî*, ed. Mehmet Bayyigit v.dğr. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019), 2: 286-315. Bu iki farklı Hanefîlik-Mâtürîdîlik anlayışının ebeveyn-i Resûl meselesinde beklenenden farklı bir şekilde tezahür ettiğini belirtmek gerekir. Buna ise tartışmanın farklı dinamikler ekseninde dönmesi sebep olmuştur. Ebeveyn-i Resûl meselesindeki farklılaşmanın gerisindeki dinî anlayış farklılıklarına başka bir çalışmada müstakil olarak değinmenin daha yerinde olacağını düşündüğümüz için bu makalenin sınırlarını zorlamamak adına burada tartışmayacağız.

³⁰ Nitekim Demir, bu konuda Mâtürîdîlerin farklı hatta karşıt görüşe sahip olduklarına hususi bir başlık altında işaret eder; bkz. “Farklı Ebû Hanîfe Tasavvurları”, 652-653.

- b. Hz. Peygamber'in Hz. Âdem'e kadar uzanan soyunun tümü seçilmiştir, fitrat üzeredir, mümindir ve ehl-i necâttir. Bu görüşü savunanlar Şia'dır.
 - c. Ebeveyn-i Resûl, Hz. Peygamber'in duası neticesinde Allah'ın izniyle diriltilmiş (ihyâ) ve iman etmişlerdir, yani mümin ve ehl-i necâttir. Hadisçilerin çoğu bu görüştedir.
 - d. Fetret ehli kıyamet günü Allah tarafından imtihana çekilecektir ve ebeveyn-i Resûl bu imtihanı başaracağı için ehl-i necâttir.
2. Fetret ehli iman etmekle yükümlü değildir. Buna binaen ebeveyn-i Resûl zaten ehl-i necâttir.
 3. Fetret ehlinin durumu konusunda deliller teârüz etmektedir, herhangi bir görüşe kesin olarak varmak mümkün değildir.

Bu tabloya göre konu hakkında herhangi bir hükümde bulunmamayı tercih eden grup hariç geriye kalan beş grubun dördü ebeveyn-i Resûl'ü bir şekilde ehl-i necât görmekte ve Cennet'e gideceklerini düşünmektedir. Aksini düşünen tek grup müellife göre, Ebû Hanîfe ve Mâturîdîlerdir. Zira fetret ehli konusundaki duruşları ve eldeki güçlü delillerin gösterdiği netice budur. Müellif tabii olarak bu tespitleriyle ebeveyn-i Resûl'ü ehl-i necât olarak gören ancak Hanefî ve Mâturîdî olan diğer Osmanlı ulemasını da zımnen/satır arasında eleştirmekte ve mezhebin çizgisinden çıkma imasında bulunmaktadır.

Fetret ehlinin durumu noktasındaki itikadî duruşunun neticesi olan ebeveyn-i Resûl'ün küfür üzere öldüğü şeklindeki görüşü benimseyen ulema ve dolayısıyla risalenin müellifi, görüşün taşıdığı duygusal hassasiyetin farkındadır. O nedenle iki hususta hassasiyet gösterilmesine davette bulunur. Birincisi bu meselenin muhakkak öğrenilmesi ancak avamın gündemine sokulmaması, bir öğretim konusu yapılmaması, bu bilgiyi almaya hazır öğrencilere ise edebe riayet ederek verilmesi; diğeri de kâfirlerden bahsederken ebeveyn-i Resûl'ün örnek olarak verilmemesidir. Esasen işaret edilen bu iki noktanın, halkın algı ve düşüncesinde duygusal tesirler bırakması muhtemel dinî konuların öğretilmesinde, müzakere edilmesinde ve tartışılmasında takınılması gereken genellenebilir örnek bir tavrı da temsil ettiği söylenebilir.

Bu çalışma kapsamında neşrettiğimiz ve analizini yapmaya çalıştığımız bu risale, şayet İbrahim el-Halebî'ye ait ise, diğer ebeveyn-i Resûl risalesi ile birlikte Osmanlı döneminde konuya dair yazılıp elimize ulaşan en erken örnek olmaktadır.

KAYNAKÇA

- AKÇAY, Mustafa. "Hz. Peygamber'in Anne-Babasının (Ebeveyn-i Resûl) Dinî Konumuna Dair Ebû Hanîfe'ye Atfedilen Görüş Etrafındaki Tartışmalar". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2009): 1-27.
- AKÇAY, Mustafa. *Hiz. Peygamber'in Anne ve Babasının Dinî Konumu*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2012.
- ARIKAN, Âdem. "On the Probability of the Creation of the Ibn Taymiyya School of Ottoman Thought via Birgîwî Meḥmed Efendî -A Critical Approach-". *İlahiyat Studies: A Journal on Islamic and Religious Studies* 6/2 (2015): 147-180, doi:10.12730/13091719.2015.62.130
- ARIKAN, Âdem. "Osmanlı'da İbn Teymiyyeciliği Birgîvî Üzerinden İhdas Etmenin İmkânı -Eleştirel Bir Yaklaşım". *Osmanlı'da İlm-i Kelâm: Âlimler, Eserler, Meseleler*. ed. Osman Demir, Veysel Kaya, Kadir Gömbeyaz & Ulvi Murat Kılavuz. İstanbul: İSAR Yayınları, 2016, 471-521.
- ÇELEBİ, İlyas. "Risaleleri ve İtikadî Görüşleri ile İmam-ı Azam Ebû Hanîfe". *İslâmî Araştırmalar* 15/1-2 [Ebû Hanîfe Özel Sayısı] (2002): 63-73.
- DEMİR, Abdullah. "İmam Birgîvî Selefi mi Yoksa Mâtürîdî mi?", *Balıkesirli Bir İslam Âlimi İmam Birgîvî*, ed. Mehmet Bayyigit v.dğr., 2: 286-315. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019).
- DEMİR, Abdullah. "Different Interpretations of Abû Ḥanîfa: the Ḥanafî Jurists and the Ḥanafî Theologians". *Ulum* 1/2 (2018): 259-279.
- DEMİR, Abdullah. "Farklı Ebû Hanîfe Tasavvurları: Fakih ve Mütakellim Hanefîler Örneği". *IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu – Hanefîlik-Mâtürîdîlik- 05-07 Mayıs 2017*. Ed. Cengiz Çuhadar, Mustafa Aykaç & Yusuf Koçak. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2017, I: 643-658.
- DEMİR, Abdullah. "Osmanlı Âlimlerinin Ebû Hanîfe'nin Akâid Risâlelerini Konu Edinen Eserleri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (2016): 169-226.
- EBÛ HANİFE, Nu'mân b. Sâbit. *el-Fıkhu'l-ekber*. haz. ve çev. Mustafa Öz. *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*. 70-77. İstanbul: Marmara Ü. İlahiyat F. Vakfı Yayınları, 1992.

- EBÛ HANÎFE, Nu'mân b. Sâbit. *el-Fıkhü'l-ekber*. nşr. Muhammed Zâhid el-Kevserî. *el-Akîde ve'l-ilmü'l-kelâm min a'mâli'l-imâm Muhammed Zâhid el-Kevserî*. 619-624. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- GÖLCÜK, Şerafeddin & Bebek, Âdil. "el-Fıkhü'l-ekber". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12: 544-545. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- GÖMBEYAZ, Kadir. "Vânî Mehmed Efendi'nin Hz. İbrahim'in Babası ve Ebeveyn-i Resûl Hakkındaki Görüşleri". *Ulusal Vânî Mehmed Efendi Sempozyumu, 07-08 Kasım 2009, Kestel-Bursa -Bildiriler-*. ed. Mehmet Yalar & Celil Kiraz. Bursa: Emin Yayınları, 2011: 211-224.
- el-HALEBÎ, İbrahim b. Muhammed. *Risâle fi hakkı ebeveyi'r-Resûl*. thk. Ebu'l-Berâ Ali Rızâ b. Abdullâh b. Ali Rızâ el-Medenî. Kahire: Dâru'l-Meâric, 2008.
- el-HALEBÎ, İbrahim b. Muhammed [?]. *Risâle fi şerefi'l-Kuraşi Nebiyyinâ*. Yazma Bağışlar, 2061/2: 73a-75a. Süleymaniye Kütüphanesi.
- HAS, Şükrü Selim. "Halebî, İbrâhîm b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15: 231-232. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- el-İSFAHÂNÎ, Ebû Nu'aym. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. I-X. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988.
- KALAYCI, Mehmet. "18. Yüzyıl Osmanlı Dinî Düşüncesinde Mâtürîdîlik Vurgusu: Hanefilikten Mâtürîdîliğe Giden Sürece Dair Bir Tahlil". *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a: Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) – XVIII. Yüzyıl*. ed. Ahmet Hamdi Furat, Nilüfer Kalkan Yorulmaz & Osman Sacid Arı. II: 47-95. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2018.
- KALAYCI, Mehmet. "Kadıızâdeliler-Halvetîler Geriliminin Odağında Bir İsim: Sünbül Sinân el-Amâsî ve er-Risâletü't-Tahkîkiyye Adlı Eseri". *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 21-23 Nisan 2017*. I: 601-611. Amasya 2017.
- KALAYCI, Mehmet. *Osmanlı Sünniliği: Tarihsel-Sosyolojik Bir Tahlil Denemesi*. Ankara: Otorite Yayınları, 2015.
- KALAYCI, Mehmet. Osmanlı Sünniliğinin Beslenme Kaynakları: Hadisçi Hanefilik ve Osmanlı'ya İntikali". *XVII. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 15-17 Eylül 2014: Kongreye Sunulan Bildiriler: IV. Cilt III. Kısım: Osmanlı Tarihi, 2018*. cilt: IV - III. Kısım, s. 1111-1134. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.
- el-KÂRÎ, Ali b. Sultan Muhammed. *Edilletü mu'tekadi Ebî Hanîfeti'l-a'zam fi*

ebeveyi'r-Resûl aleyhi's-salâtu ve's-selâm. thk. Meşhûr b. Hasen b. Selmân. Medine: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1413/1993.

KÂTİP ÇELEBÎ. *Mîzânü'l-hak fî ihtiyârî'l-ehakk: İslâm'da Tenkid ve Tartışma Usûlü.* açıklamalarla sadeleştiren: Süleyman Uludağ & Mustafa Kara. 2. bs., İstanbul: Marifet Yayınları, 1990.

es-SÜYÛTÎ, Ebu'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebû Bekr. *Resâilü'l-imâmî'l-hâfız Celâliddîn es-Süyûtî fî necâti vâlideyi'n-nebî.* nşr. Hüseyin Muhammed Ali Şükrî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011.

WENSINCK, A. J. *The Muslim Creed: Its Genesis and Historical Development.* Cambridge: Cambridge University Press, 1932.

RİSALENİN METNİ

[73a]

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله وحده والصلاة والسلام على من لا نبي بعده

يقول الفقير ابراهيم الحلبي ان الذي حرره العلماء الاعلام الحكم بنجاة والديه صلى الله تعالى عليه وسلم وان [بيانه]³¹ اتمم اختلفوا في اهل الفترة

فقيل اتمم مكلفون بالإيمان وإن ماتوا على كفرهم خلدوا في العذاب

وقيل غير مكلفين وقيل بالوقف وهي مشهورة بأدلتها في الاصول

والقائلون بالأول افترقوا أربع فرق فمجموع الاقوال هنا ستة

الفرقة [الاولى] انما قالوا ما اضطهرهم اليه الدليل كإمام الاثمة في الفقه الاكبر وقالوا لا أثر للنسب في الهدى والضلال غير اتمم صرحوا بان التصانيف علم لا تعليم ومرادهم ان اهل [العلم] فيما بينهم يذكرون امثال هذه المسئلة ولا تذكر للعوام وايضا لا تذكر على وجه المثل كما نقل عن عمر بن عبد العزيز الخليفة من بني امية انه قال لرجل "انظر لنا كاتبنا ابوه عربي" فقال كاتب له "قد كان ابو النبي صلى الله تعالى عليه وسلم كذا" فغضب عمر وقال "جعلته مثلا والله لا تكتب له ابدا"

وسئل القاضي ابو بكر بن العربي المالكي عن رجل قال ان آباء النبي صلى الله تعالى عليه وسلم في النار فأجاب بأن من قال ذلك فهو ملعون لقوله تعالى ان الذين يؤذون الله رسوله لعنهم الله في الدنيا والآخرة ولا اذى أعظم من ذلك.

الفرقة الثانية ومنهم

³¹ Müstensih metinde yer alması gerektiği hâlde belki esas aldığı metinde belki de kendisi yazarken unutmak suretiyle düşen kelime ve ifadeleri "v" işareti ile belirtmiş ve sayfa kenarına eksik ifadeyi yazmıştır. بيانه kelimesi de böyledir. Biz de bunları köşeli parantez içerisinde belirttik.

[73b]

الشيعة قالوا كما ذكره الإمام في التفسير الكبير دلت الأحاديث الصحيحة على ان كلا من اصوله الى آدم خير اهل قرنه منه [حديث عن ابن عباس انه لم يكن بين نوح وآدم والدكافر ولهذا قال "رب اغفر لي ولوالدي ولمن دخل بيتي مؤمنا" وقال إبراهيم "ربنا اغفر لي ولوالدي وللمؤمنين يوم يقوم الحساب" ولم يعتذر عن استغفار إبراهيم في القرآن إلا لأبيه خاصة دون أمه فدل على إيمانها. وأخرج الحاكم في المستدرک وصححه عن ابن عباس قال كانت الأنبياء من بني إسرائيل إلا عشرة: نوح، وهود، وصالح، ولوط . . .]³²

"ان الله خلق الخلق فجعلني من خير قرن ثم تخير القبائل فجعلني من خير قبيلة ثم تخير البيوت فجعلني من خير بيوتهم فانا خيرهم نفسا وخيرهم بيتا" الى غير ذلك مما في الشفاء والكتب الستة وغيرها

وايضا ورد من طريق [علي وقتادة وابن عباس وأنس بعضها صحيح علي شرط الشيخين بألفاظ متقاربة في المعنى وهو]³³ "ان الأرض من عهد نوح الى يوم القيامة لم تخل من ناس على الفطرة يعبدون الله تعالى و يأتمرون له ويصلون، بهم تحفظ الارض ولو لا هم لهلكت الارض ومن عليها"

ويلزم من هاتين المقدمتين إيمان الاصول قطعا لثبوت الخيرية لهم فان كان الذين على الفطرة هم الاصول ثبت المدعى وان كانوا غيرهم وهم على الشرك لزم أحد الامرين اما كون المشرك خيرا من كون³⁴ المسلم وهو باطل بالإجماع واما كون غيرهم خيرا منهم وهو ايضا باطل لمخالفته الأحاديث الصحيحة فوجب قطعا ان لا يكون فيهم مشرك ليكونوا خير أهل الارض كل في قرنه.

وقد كان في الفترة على الفطرة زيد بن عمرو بن نفيل وورقة بن نوفل وابو بكر الصديق وعبد الرحمن بن جحش وعثمان بن الحويرث ورباب بن البراء وسعد ابو كرب الحميري وقيس بن ساعدة الايادي وابو قيس بن حرم وغيرهم ممن ذكره الحافظ ابن الجوزي في التلخيص³⁵ فأصوله صلى الله تعالى عليه وسلم اولى بذلك³⁶

³² Köşeli parantezin içinde yer alan kısım sayfanın sol yan boşluğuna yatay bir şekilde yazılmış olup bazı kısımları ya hiç okunamamakta ya da güçlükle okunabilmektedir. Buradaki metin Süyûtî'nin ifadeleri ile kıyaslanarak oluşturulmuştur; krş. Süyûtî, *Mesâlikü'l-hunefâ fi vâlideyi'l-Mustafâ, Resâilü'l-İmâm el-Hâfız Celâli'd-dîn es-Süyûtî fi necâti vâlideyi'n-nebî* içinde, thk. Hüseyin Muhammed Ali Şükrî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011), 9-66, s. 44

³³ Köşeli parantez içerisinde gösterilen yer sayfanın sağ kenarındaki boşluğa düşülen iki nottan kısa olanıdır. Metinden düştüğü anlaşılan bu kısım müstensihin müdahalesi ile sayfa kenarına yazılmak suretiyle tamamlanmıştır. Düşen kısmın nereye geleceği günümüzdeki dipnot gösterme sisteminde olduğu gibi hem metnin ilgili yerine hem de notun baş tarafına aynı işaretin -ki buradaki işaret "v" şeklindedir- konulması suretiyle gösterilmiştir.

³⁴ Nüşhada "ama كون المشرك خيرا من من المسلم" şeklinde geçen ibarenin doğrusu yukarıda verildiği şekilde (ama كون المشرك خيرا من كون المسلم) olması gerekir.

³⁵ Ebû'l-Ferec Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî, *Telkîhu fihûmi ehli'l-eser fi uyûni't-ta'rîh ve's-siyer*.

³⁶ وابو هب مع شدة عداوته له صلى الله تعالى عليه وسلم بعد البعثة حتى أمر ولديه عتبة وعنتبة بطلاق ابنته ففعلا. ينج كل ليلة الاثني عشر من العذاب ويخص من بين أصبعيه ماء الاول مكافأة لإعتاقه ثوبية لتبشيرها اياه بالولادة الشريفة والثاني لإرضاعها اياه قبل مجيء حليلة

قال ... الاربع امه وثوبية وام ابن وحليمة كلهن اسلمن

كيف والنور المحمدي الذي هو عين ذاته لحديث "اول ما خلق الله نور نبيك يا جابر" راسخ في ذواتهم ظاهر في جباههم [وهم الموصوفون بالساجدين وبطيب الاصلاب وطهارة الارحام] افلا يهتدون به الى إدراك قبح عبادة جرم ينحتونه بأيديهم³⁷

[74a]

الفرقة الثالثة من القائلين بكفر اهل الفترة حكموا ايضا بنجاتهما بدعائه صلى الله تعالى عليه وسلم ربه بإحيائهما فأحيا وأما به واليه مال طائفة كثيرة من حفاظ المحدثين وغيرهم منهم ابن شاهين والحافظ ابو بكر الخطيب البغدادي والسهيلي والقرطبي والمحب الطبري وابن المنير، لما اخرج ابن شاهين في الناسخ والمنسوخ و البغدادي في السابق واللاحق والدارقطني وابن عساكر كلاهما في غرائب مالك بسند ضعيف عن عائشة رضي الله تعالى عنها: "حج بنا رسول صلى الله تعالى عليه وسلم حجة الوداع فمر بي على عقبة الحجون وهو باك حزين فنزل فمكث عني طويلا ثم عاد الي وهو فرح متبس فقلت له [في ذلك] فقال ذهب لقرن أمي فسألت الله ان يحييها فأحيها فأمنت وردها الله تعالى" وللسهيلي في الروض الانف بسند فيه مجهول عن عائشة "ان الله تعالى أحى والديه فأما به". قال القرطبي "وهو متأخر عن حديث النهي عن الاستغفار للكفار لوقوعه في حجة [الوداع] ولذلك عده ابن شاهين ناسخا لما ورد في تعديهما.

وذكر بعضهم في الجمع بين الروايات انه صلى الله تعالى عليه وسلم لم يزل مترقيا في المقامات فجاز ان تكون هذه درجة حصلت له بعد ان لم تكن، وان يكون الإحياء والایمان متأخرا عن تلك الأحاديث ولا تعارض.

وفي مختصر تذكرة القرطبي ان ابا طالب أسلم لكن وحكاه بقيل وحكي بعضهم ان الاصول من عهد ابراهيم الي كعب بن لؤي كانوا علي دين ابراهيم عليه الصلاة والسلام والظاهر، ان ولد كعب كذلك لوصيته اياه بالإيمان وبقي بينه وبين عبد المطلب أربعة آباء وهم كلاب وقصي وعبد مناف وهاشم ولم أظفر فيهم بنقل ويزل علي الايمان عبد المطلب قوله يوم حنين، «أنا النبي لا كذب أنا ابن عبد المطلب» مع ما يروي البيهقي عن ابن ربحانة انه صلى الله تعالى عليه وسلم قال لاتفخروا بأبائكم الذين ماتوا في الجاهلية فالذي نفسي بيده لما يدحرج الجعل بأنفه خير من آباءكم الذين ماتوا في الجاهلية وفي تفسير ابن ابي حاتم بينه وبين آدم عليهما الصلاة والسلام تسعة واربعون ابا واستقر امهات الانبياء فوجدن مؤمنات ففي القرآن ام اسحق وموسى وهرون وعيسى وحوى ام شيت، بل قيل بنبوحن وفي الاحاديث أم اسماعيل ويعقوب واولاده ودادود

Metinde alıntı yapılan kitaplardan biri olan *Muhtasaru't-Tezkire* Ebû Abdurrahman Abdülvehhâb b. Ahmed el-Misrî eş-Şa'rânî'ye (ö. 973/1565) aittir. O hâlde bu notun Halebî'den ziyade müstensihe ait olduğu anlaşılmaktadır. Zaten metin içerisinde buraya yapılan gönderme, metinden düşen kısımlar için kullanılan sembolden (v) farklı olup (w)'ye benzer şekildedir.

[وايضا هو جزء من كل من ابويه وهما من ابويهما وهكذا الى آدم فهم جزء من جميع اصوله لان جزء الجزء جزء وقد اشتملت عليه ابدانهم وما برادهم³⁷ وقد ورد انه صلى الله تعالى عليه وسلم لما جرحت وجنته الشريفة يوم أحد وامتنص مالك بن سنان دمه الكبير واذ درده قال من مس دمي دمه لم تصب النار فاذا است مخالطة قليل من فضلاته صلى الله تعالى عليه وسلم بمخاطبة الكثير من مراد ابويه واصوله ليدنه المعظم والله در الشهاب الخناجي حيث قال

لوالدي طه مقام علا في جنة الخلد ودار الثواب
فقطرة من فضلات له في الجوف تنجي من اليم العذاب
فكيف ارحام له قد غدت حاملة تصلي بنار العقاب

Sayfanın ilk satırının sonuna devam niteliğinde eklenen bu kısımda Şehabeddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî'den (ö. 1069/1659) yapılan bir şiir alıntısı bulunmaktadır. Halebî'den sonra yaşayan bu zattan yapılmış alıntı, bu kısmın müstensih ilavesi olduğunu göstermektedir.

وما أحسن ما انشد لنفسه الحافظ شمس الدين الدمشقي³⁸ في كتابه مورد الصادي في مولد الهادي حيث قال

حبا لله النبي مزيد فضل علي فضل وكان به رؤفا
فأحيا امه وكذا اياه لإيمان به فضلا لطيفا
فسلم فالقديم بدا قدير وان كان الحديث به ضعيفا

[74b]

الفرقة الرابعة ممن يقول بتكليف اهل الفترة قالت الظن باهل بيته صلى تعالى عليه وسلم [إنهم] كلهم يطيعون في الامتحان كما ذكره ابن حجر حسبا اخرج ابن جرير في تفسيره عن ابن عباس في قوله تعالى "ولسوف يعطيك ربك فترضى" قال: "من رضا محمد صلى الله تعالى عليه وسلم ان لا يدخل أحد من اهل بيته النار" وهو تأويل ما اخرجه ابو سعيد في شرف النبوة "سالت ربي ان لا يدخل النار أحد من اهل بيتي فأعطاني ذلك".

وأورده الطبري في ذخائر العقبى³⁹ هذا وقد اتسع باب الرجاء على القائل حيث قال الم يرضيك الرحمن في سورة الضحى وحاشك ان ترضي وفينا معذب وان اعترض عليه بان رضاه صلى الله تعالى عليه وسلم لا يخالف رضي ربه وكأنه مبني على ما ذكره ابن امير الحج⁴⁰ في الكلام على القعدة الاخيرة من صلوة المنية من انه لا يجوز الدعاء بالغفران لجميع ذنوب جميع المؤمنين لان جوازه ستلزم الكذب في عمومات اخباره [؟] الوعيدية لاصناف العصاة.

واما الامتحان فقد أخرج البزار عن ثوبان ان النبي صلى الله تعالى عليه وسلم قال: "اذا كان يوم القيامة جاء اهل الجاهلية يحملون اوثانهم علي ظهورهم فيسألهم ربهم فيقولون ربنا لم ترسل لنا رسولا ولم ياتنا منك أمر ولو أرسلت الينا رسولا لكنا أطوع عبادك فيقول لهم ربهم أرأيتم ان أمرتكم بان تطيعوني فيأخذ على ذلك موافقتهم فيرسل اليهم ان أدخلوا النار فينطلقون حتى اذا رأوها فرقوا فرجعوا فقالوا ربنا فرقنا منها ولا نستطيع ان ندخلها فيقول ادخلوها داخرين فقال صلى الله تعالى عليه وسلم لو دخلوها أول مرة كانت عليهم بردا وسلاما.

الفرقة الخامسة من الست وهما الثانية من الثلاثة الاول ان اهل الفترة ناجون لأنه لم يرسل إليهم رسول

[75a]

وقد قال تعالى وما كنا معذبين حتى نبعث رسولا وبه قالت الاشاعرة

الفرقة السادسة من الست والثالثة من الثلاثة الاول قالت بالوقف في اهل الفترة لتعارض الادلة وعلى هذين القولين لا اشكال هذا.

واعلم أن هذا المبحث أصلي من أصول الدين والعقائد اللازمة للمعتقدين لا فرعي من المجتهدين لكنه اصلي خلافي ويجب في الاصلي الخلافي ان نعتقد ان مذهبنا حق ومذهب خصمنا باطل ومذهبنا ماتريدي فعقيدتنا ان اهل الفترة كفار فوجب على أبي حنيفة و من وافق مذهبه ان يعلمها لمن يجهلها ولولا الوجوب المذكور لما ذكر حال الابوين الائمة في تصانيفهم و تفاسيرهم غير ان الوصية واقعة بان يذكر للمتعلم أصل القاعدة وهو وجوب اعتقاد أن أهل الفترة كفار ولا

³⁸ el-Hâfız Şemseddîn İbn Nâsiruddîn ed-Dımaşkî (ö. 842/1438).

³⁹ Ebu'l-Abbâs Muhibbuddîn Ahmed b. Abdullah b. Muhammed et-Taberî (ö. 694/1295), *Zehâiru'l-ukbâ fi menâkibi zevi'l-kurbâ*.

⁴⁰ Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Muhammed İbn Emîrû'l-Hac (ö. 879/1475).

تذكر مسألة الابوين للعامي ولا المبتدئ ولا المتوسط الذي لم يعتدل ميزان عقله بل يمنعون من النظر فيها ولا تذكر في مجلس المدرس العام وخصوصا الوعاظ وانما تذكر للمتوسط الراسخ في الادب مع الشرع الذي يعلم أن هذه الحالة من جملة اعلام نبوته صلى الله تعالى عليه وسلم حيث نشأ بين قوم جهال يعبدون الاصنام وأمة أمية لا تحسب ولا تكتب ومع ذلك لم يخالط قومه في عبادتها مع ان العادة ان الصغير يتبع ابويه في ديانتهم كيف كانت ثم اتي بعلم الاولين والآخرين [من غير ان يخالط العلماء ولا طاف البلاد وانما كان خروجه الي بصرى من الشام مع قومه ورجع معهم سريعا] ومع ذلك لم يذكرها امناء الدين على وجه المثل حاشاهم من ذلك بل صرحوا بالزجر عن ذلك كما قدمناه عن عمر بن عبد العزيز وابي بكر بن العربي وإذا تعلمها المتوسط لا يجوز ان يجعلها ديدنا لأن تعلمها ضروري لوجوبه وما ثبت للضرورة يتقدر بقدرها ولذلك التزمنا [في هذه الرسالة] عدم التصريح باسمها الخاص ثم انه لا يلزم من تصريح ابي حنيفة بالموت على ذلك عدم النجاة بل الظن المتاحم لليقين نجاحهما بأحد الوجوه الثلاثة السابقة على اعتقادنا اوبالقولين الاخرين عند غيرنا.

DISTINCTIVE REMARKS ON THE PROPHET'S PARENTS:

Edition and Analysis of an Epistle Attributed to Ibrāhīm al-Ḥalabī (d. 956/1549)

© Kadir GÖMBEYAZ^a

Extended Abstract

The religious position of the Prophet's parents (*abawayn al-Rasūl*), who had died before the Prophet's prophethood, in this world in terms of Islamic belief is and whether they both will be from the saved people (*ahl al-najāt*) hereafter or not, has been discussed by Muslim scholars in various contexts throughout the history of Islamic thought and different opinions have been suggested regarding it. In this point, some scholars argue that the Prophet's parents are not believers and will go to Hell according to several religious accounts while some states they are believers and will be saved. Some scholars prefer to be quiet because of the inadequacy of proofs to make a definite decision. This issue was discussed during the Ottoman period and independent epistles were written, even it became one of the debates between Qāḍīzādelis and Sīvāsī/Khalwatīs, one of the most significant religious occasion in the Ottoman history to the expression of Kātib Chalabī. The main reason of Ottoman scholars' interest in the issue is most probably the necessity for Ottoman scholars who were mostly Ḥanafite-Māturīdite to make an evaluation on the expression "*the Prophet's parents died on unbelief*" mentioned in *al-Fiqh al-akbar* (in Wensinck's definition, *al-Fiqh al-akbar II*) narrated by Ḥammād b. Abū Ḥanīfa and attributed to Abū Ḥanīfa, and whose appearance and mobility was expanded especially after 7th/11th century. One of the scholars who wrote an independent epistle on the issue in Ottoman period is Ibrāhīm al-Ḥalabī (d. 956/1549) who left a significant trace on Ottoman religious thought with both his works and ideas.

Ibrāhīm al-Ḥalabī is one of the main reference of the religious understanding

^a Asst. Prof., Kocaeli University, kgombeyaz@hotmail.com

with “*sharī’a*, *fiqh*, and *zuhd* axes” that appeared particularly on al-Birgiwī and the movement of Qāḍizādelis. The thought of Ḥalabī-Birgiwī-Qāḍizādelis actually implies to a different understanding of Ḥanafism-Māturīdism although it has been described by some modern researchers as follower of Ibn Taymiyya and Salafism. This thought accepts that the Prophet’s parents died on unbelief as exactly mentioned in *al-Fiqh al-akbar*. As al-Ḥalabī refutes the proofs of those defending that the Prophet’s parents will be saved in his *Risāla fī abawayn al-Nabī* whose manuscripts exist in various manuscript libraries and was printed.

Except for this epistle, there is another epistle on the same issue attributed to Ibrāhīm al-Ḥalabī most probably because of an expression “al-Faqīr Ibrāhīm al-Ḥalabī says...” at the first lines of it, which exists in the Süleymaniye Manuscript Library, the collection of Yazma Bağışlar, number 2016/2, between the folios of 73r-75r, and is recorded under the title *Risāla fī sharaf al-Qurashi Nabiyyinā*. Not only the fact that it is written by an important figure in Ottoman religious thought and has only one extant manuscript according to our findings, but also it suggests distinctive approaches and ideas about the situation of the Prophet’s parents is the reason why the present study including the edition and analyze of the epistle is studied.

One of the distinctive features of the epistle attributed to Ibrāhīm al-Ḥalabī is that the author who accept the religious position of the Prophet’s parents an *aşli*/theological, not *far’i*/legal issue classifies the different opinions by Muslim scholars on the issue in the context of the ideas in the base of the issue of “the religious position of *ahl al-fatra*”. So, there are three main groups as those arguing that *ahl al-fatra* are obliged to believe, if not, they will go to Hell; those adopting that they are not obliged to believe, and those who do not make any decision. The first group is divided into four sub-groups about the situation of the Prophet’s parents. Thus, there are six different ideas in total. According to the first group who accept *ahl al-fatra* responsible to believe, the Prophet’s parents both died on unbelief, because they were from *ahl al-fatra* and *ahl al-fatra* are unbelievers. This idea is maintained by Abū Ḥanīfa and His followers, Ḥanafites-Māturīdites. The second sub-group argues that the ancestors of the Prophet to Adam are chosen, on the *fiṭra*, believers, and saved although they accept *ahl al-fatra* responsible to believe. This group is Shī’a. The third sub-group accepts the Prophet’s parents died on unbelief, however states that they both were revived, then they believed and returned to their graves as mentioned in the ḥadīth of *iḥyā*. The group is composed of mostly *ahl al-ḥadīth*. The fourth sub-group has the supposition

that the Prophet's parents like all *ahl al-fatra* will be tested by Allah hereafter, they both will win the test.

According to the author, because the issue of the situation of the Prophet's parents are based on a theological issue of the religious position of *ahl al-fatra*, it is a theological issue, not legal one, however, various groups differed. The person should say "my group is right while my opponent's is wrong" in such issues. So, a Māturīdite should adopt that *ahl al-fatra* are unbelievers. The author does not ignore the problems of the idea that the Prophet's parents died on unbelief, therefore draws attention to two points including distinctive approaches: the first, this issue is a subject of knowledge and should not be a means for teaching (*'ilm* not *ta'lim*), so, it should never be shared to the commons and beginner students. The second, the Prophet's parents should never be mentioned as examples for unbelievers. The author highlights his absence from mentioning the Prophet's parents as unbelievers. The expression of Abū Ḥanīfa as the Prophet's parents died on unbelief does not necessarily mean that they will not be saved. The majority of the groups having an opinion on the issue have the assumption that they will be saved.

The epistle that draws a frame for the issue and put distinctive approaches, if it really belongs to Ibrāhīm al-Ḥalabī, must be the earliest example of independent epistles on the Prophet's parents with his other epistle on the issue.

Keywords: Islamic theology, The Prophet's parents (*abawayn al-Rasūl*), Ottoman religious thought, Ibrāhīm al-Ḥalabī, *ahl al-fatra*.

